

Anadolu Ağızları Sözlüğü'ne Ekler Projesi ve 2006'daki Durumu*

Mehmet Ölmez
(İstanbul)

Türkiye'de Ağız Sözlüklerinin Kısa Tarihi:

Türkiye Türkçesinin ilk sözlüğü olarak Şemsettin Sami Beyin *Kamus-ı Türkî* adlı sözlük çalışması anılabilir. *Kamus-ı Türkî*'den sonra İstanbul'da çeşitli isimler altında çok sayıda Türkçe sözlük hazırlanmıştır. Anadolu ağızlarının ilk sözlüğünü hazırlama çabaları ise Cumhuriyetin ilk yıllarına Maarif Vekaleti'nin (Millî Eğitim Bakanlığı) derleme çalışmalarına değin uzanır. Bu çalışmaların ilk ürünü İshak Refet [İşitman] ve Hamit Zübeyr [Koşay] Beylerin çalışmasıyla *Anadilden Derlemeler* adı altında yayımlanmıştır (1932).¹ Anadolu Ağızlarının sözvarlığı üzerine ikinci önemli çalışma Türk Dil Kurumu'nun başlattığı derleme çalışmalarının sonucunu gösteren *Derleme Dergisi* adlı sözlüktür. İlave ciltleriyle toplam 5 cilt, 2136 sayfa olan bu sözlüğü, 1950'den sonra başlatılan ikinci derleme çalışmalarının ürünü olan 12 ciltlik (toplam 4842 sayfa) abidevî çalışma izlemiştir.

* Bu proje Claus Schönig'in önerisi ve Orient-Institut İstanbul'un desteği ile sürdürülmüştür.

¹ Bu konuda "Türkiye'deki Ağız Çalışmalarının Sözlükleri ve İlk Ağız Sözlüğü" (*Türk Dilleri Araştırmaları*, 16, 2006: 205-210) başlığı ile 2004'te sunduğum bildirime ve "Türkiye'deki Ağız Çalışmaları ve Dizin Bölümleri" (*Türk Dilleri Araştırmaları*, 19, 2009: 223-304) başlıklı bildirime bakınız.

Burada Önerilen Projenin Gerekliliği

TDK'nin her iki sözlüğü de çeşitli yöre ağızları üzerine yapılan amatör ya da bilimsel ağız çalışmalarının malzemelerini içermez. Bunun dışında İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde yapılan öğrenci tezleri de bu çalışmalarda kullanılmamıştır.

1982 yılından 1990'a kadarki süreçte Türkiye'deki üniversite sayısı var olan sayının 3 katına çıkmıştır. Her yeni üniversitede de Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri kurulmuş, bu bölümlerde Anadou'nun muhtelif il, ilçe ve kasabalarının ağızları üzerine çok sayıda lisans, yüksek lisans ve doktora tezleri yapılmıştır. Bu çalışmaların tamamının sonunda da eski tabirle lügatçeler, bugünkü ifadeyle sözlükçeler yer alır. Bu kısa sözlüklerin çoğunluğu gerçek bir sözlük düzeniyle ele alınmamış, sözcüklerin etimolojileri verilmemiştir. Bu lügatlerde yer alan kimi sözcükler ses özellikleri ya da sözvarlığı açısından hem Eski Türkçenin sözlüğüyle hem de Anadolu ve sınırlarında konuşulan komşu dillerle (Yunanca, Arapça, Farsça, Ermenice, Rusça, Gürcüce vd.) karşılaştırılmalıdır.

Bu durumda hazırlayacağımız çalışmada yapılacak olanlar şunlardır:

1. *Derleme Sözlüğü*'nün malzemesi arasına alınmayan, önceki çalışmalarla yukarıda değindiğimiz tez ve kitapların sonlarında yer alan lügatçeler bir araya toplanmalıdır.
2. Bu malzemelerde kullanılan birbirlerinden farklı transkripsiyon harfleri tek biçim altında toplanmalıdır. Örneğin *q* karşılığı kullanılan *k*, *K* gibi harfler tek bir biçime sokulmalıdır. Yine $\tilde{n} \sim \eta$, $\tilde{h} \sim x$ kullanımları tek bir biçime indirgenmelidir.
3. Her sözcüğün yan biçimi kararlaştırılarak bir maddeye toplanacaktır. Örneğin *gaşih*, *gaşşih*, *gaşuh* gibi birbirinden farklı 3 biçim uygun görülecek bir maddeye veya yaygın olan maddeye (örneğin *gaşih*) gönderilecek, yine anılan maddenin başında bu yan biçimler sıralanacaktır.
4. Maddebaşı sözcüklerin kökenleri, mümkünse ara biçimleri, ara diller gösterilecektir.

Eldeki malzemenin işlenişi sırasında tutulan yol:

*ā: ağa; ağabey; ām “ağam” Edİli, DS *ağa* I, II 78 a - 79 b: √ Mo. *ağa*
Lessing, TekinTDUÜ, SchöniWestMon

bej: → *bēš* Edİli.

bēš: beş: √ ET *bēš* ED 376 a, AT *bēš* [**bēš*].

daldalanmak: → *duldalanmak*, “gölgelenmek” UrMer , DS *dulda* √ Mo.
dalda ve Tü. +*la-*, SchöniWestMon

dīrmen: → *dērmen* Edİli.

hēkes: hiç kimse Karİl (Az) √ Far.

kent: köy Karİl (Az) √ ET < Sogd. ED

keşik: sıra Orİl, DS 2772 I √ Mo. [< ET] krş. ED, TezcanSNÜN ve
SchöniWestMon].

kunne-: kıskanmak Zonİl, DS *günüle-* 2231 √ ET *künile-* (*küni+le-*) ED
733 a.

nemeḥrem: namahrem, “kadın” UrMer √ Ar.

sīmīk: kemik UrMer (Az?) √ ET *sūḡūk* ED 838 b.

(Kaynak kısaltmaları projeden alınmıştır.)

Çalışmada taranmış olan yayınlar şunlardır:²

Bozyiğit, A. Esat: *Ankara İli Ağız Sözlüğü*, Ankara, 1998. [Tümü sözlük
281 s. x 35] **[281 x 35]. 9800**

Dallı, Hüseyin: *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araş-
tırmalar*, TDK, Ankara 1976: 178-193. **(15 x 20). 300**

Demir, Necati: *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*, TDK, Ankara 2001: 333-359.
(25 x 60). 1500

Edip, Kemal: *Urfa Ağızı*, TDK, İstanbul 1945: 91-145. **(55 x 20). 1100**

²

2005 yılına değinki çalışmaları içeren bu yayınlar projenin devamı süresince arttırılabilir. Proje sürdüğü sürece her yeni yayın çalışmanın tamamlanma aşamasını bozmayacak şekilde mevcut veri içerisine eklenebilir; altı çift çizgili rakamlar kitabın içerisinde yer alan sözlüğün sayfa sayısı ile her satırda yer alan sözcük sayısını göstermektedir. Hemen sonra yer alan rakam ise kitap içerisinde yer alan tahmini madde sayısını göstermektedir. Örneğin H. Dadaloğlu'nun çalışmasında 15 sayfa sözlük, her sayfada da 20 sözcük yer almaktadır. Bu çalışmadaki toplam sözcük sayısı da buna göre yaklaşık 300 olmalıdır.

- Ercilasun, Ahmet B.: *Kars İli Ağızları, Ses Bilgisi*, Ankara 1988: 372-386. **(14 x 35). 490**
- Eren, M. Emin: *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, TDK, Ankara 181-192. **(10 x 40). 400**
- Erten, Münir: *Diyarbakır Ağzı, İnceleme Metinler Sözlük*, TDK, Ankara 1994: 147-175. **(28 x 100). 2800**
- Gemalmaz, Efrasiyap: *Erzurum İli Ağızları, (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, III. Cilt, TDK, Ankara 1995. [Tümü sözlük, 381 s. x 20] **[381 x 20]. 7600**
- Gülensoy, Tuncer: *Kütahya ve Yöresi Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, TDK, Ankara 1988: 243-254. **(11 x 70). 770**
- Gülensoy, Ahmet Buran, Tuncer: *Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, TDK, Ankara 1994: 231-239. **(8 x 60). 480**
- Güler, Zülfü: *Harput Ağzı*, Elazığ 1992: 117-126 (deyimler); 127-164. **(40 x 28). 1120**
- Gülseren, Cemil: *Malatya İli Ağızları, (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, TDK, Ankara 2000: 386-425. **(40 x 40). 1600**
- Günşen, Ahmet: *Kırşehir ve Yöresi Ağızları, (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, TDK, Ankara 2000: 460-505. **(45 x 50). 2250**
- Hayasi, Tooru the collaboration of İsmail Hakkı Akyoloğlu: *A Turkish Dialect in North-Western Anatolia –Bolu Dialect Materials–*, Tokyo 1988: 78-132. **(54 x 30). 1620**
- Kalay, Emin: *Edirne İli Ağızları, İnceleme-Metin*, TDK, Ankara 1998: 259-268. **(10 x 30). 300**
- Korkmaz, Zeynep: *Güney-Batı Anadolu Ağızları, Ses Bilgisi (Fonetik)*, Ankara 1956: 103-125 **(22 x 35). 770**
- Korkmaz, Zeynep: *Nevşehir ve Yöresi Ağızları, I. Cilt, Ses Bilgisi (Phonétique)*, Ankara 1977². [Sözlüğü yok].
- Olçay, Selâhattin: *Doğu Trakya Yerli Ağzı, İnceleme-Derleme-Dizin*, TDK, Ankara 1995: 49-87. **(28 x 40). 1120**
- Olçay, Selâhattin: *Erzurum Ağzı, İnceleme-Derleme-Sözlük*, TDK, Ankara 1995: 113-129. **(15 x 80). 1200**
- Olçay, Selâhattin, A. Bican Ercilâsun, Ensar Aslan: *Arpaçay Köylerinden Derlemeler*, TDK, Ankara 1976: 387-398. **(11 x 70). 770**

- Özçelik, Sadettin: *Urfa Merkez Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*, TDK, Ankara 1997: 255-271. **(15 x 60). 900**
- Özçelik, Erdoğan Boz, Sadettin: *Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük)*, TDK, Ankara 2001: 232-257. **(25 x 80). 2000**
- Özkan, Fatma: *Osmaniye Tatar Ağzı*, Ankara 1997: 139-152. **(13 x 60). 780**
- Sağır, Mukim: *Erzincan ve Yöresi Ağızları, İnceleme Metinler Sözlük*, TDK, Ankara 1995: 409-429. **(20 x 40). 800**

Projenin Bugün Geldiği Nokta (Şubat 2006)

Yukarıda anılan kaynakların sözlük bölümleri 2004 yılı sonuna değin bilgisayara aktarılmıştır. İkinci aşama olarak aşağıda anılan kaynakların sözlük bölümleri taranmaya başlanmıştır. Bu tarama da 2006 yılında tamamlanmış olup aynı yıl sözlük maddelerinin işlenmesine geçilecektir.

İşlenmekte olan çalışmalar:

- Akar, Ali: *Muğla Ağızları*, Muğla 2004: 292-311.
- Akar, Ali: “*Derleme Sözlüğü Verilerine Göre Uşak Ağızlarındaki Eski Türkçe Unsurlar*”, 25-27 Ekim 2001 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu, Cilt 1, Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, Nu.: 2, İstanbul 2001: 71-78.
- Asım Aksoy, Ömer: *Gaziantep Ağzı*, I-III, İstanbul 1945.
- Atılcan, İhsan Coşkun: *Erzurum Ağzı, Halk Deyimleri ve Folklor Sözlüğü*, İstanbul 1977.
- Aydın, Mehmet: *Aybastı Ağzı (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Ankara 2002: 115-167.
- Boz, Erdoğan: *Afyon Merkez Ağzı (Dil Özellikleri, Metinler, Sözlük)*, Afyon 2002: 295-326.
- Çınar, Ali Abbas: *Muğla İli Ağzı Sözlüğü*, Muğla 2004.
- Emiroğlu, Kudret: *Trabzon-Maçka Etimoloji Sözlüğü*, Aralık 1989 [Ankara], 242 s.

- Erkap, Salâhaddin: *Gül Dili Isparta Ağzı*, Ankara 476 s. Görkem, İsmail: *Türk Edebiyatında Ağıtlar, Çukurova Ağıtları, Metin-İnceleme*, Akçağ yay., Ankara 2001: 389-398.
- Güçlü, Faruk: *Nevşehir Folklorundan İzlenimler*, Günorta Yayınları, Ankara 1994, 86 s.
- Gülensoy, Tuncer: *Tunceli Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, İstanbul 1992: 167-188.
- Gülsevin, Gürer: *Uşak İli Ağızları Ağzı (Dil Özellikleri, Metinler, Sözlük)*, TDK, Ankara 2002: 370-391.
- Kalyoncu, Hasan: *Trabzon-Tonya Ağzının Dilbilgisel Özellikleri ve Tonya Sözlüğü*, Tonya 2001, 137 s.
- Mercan, Mehmet: *Diyarbakır Türküsü*, Diyarbakır 2002: 25-44.
- Nasrattınoğlu, İrfan Ünver: *Afyonkarahisar Ağzı*, Ankara 1986: 111-214.
- San, Sabri Özcan: *Gümüşhane Kültür Araştırmaları ve Yöre Ağızları*, Ankara 1990: 417-599.
- Saraç, Adil: *Şanlı Urfa Atasözleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Şanlıurfa 1987, 179 s.
- Sarıhan, Ayhan: *Beyceli Sözlüğü*, Ankara 2003.
- Torun, Ethem: *Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle Beypazarı*, Ankara 2004: 278-305.
- Yedekçioğlu, Kâzım: *Kayseri Ağzı, II, Sözcükler*, Ankara 1992.
- Yıldız, Osman: *Isparta Merkez Ağzı. İnceleme • Metinler • Sözlük*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002: 165-193.